

KELAM İLMİNDE HABERİN EPİSTEMOLOJİK DEĞERİ*

Cemalettin ERDEMCI*

ÖZET

Haber, bir bilgi elde etme vasıtası olarak tarih, mantık, hadis gibi farklı disiplinlerin konusu olmuştur. Kelam ilminde de haber bir bilgi vasıtası olarak kabul edilmiş, haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen Berahime ve Sümeniye gibi fırkalara eleştiriler yöneltilmiştir. Kelamcılar haberi, geçmiş peygamberler ve onların mucizeleri ile Hz. Muahmmmed'in (s.a.v) peygamberliğini ve onun mucizesini ispatlamada kullanmışlardır. Bu bağlamda Yahudi ve Hıristiyan din alimleri ile de tartışmışlardır.

Günümüzde haberin geçmiş peygamberler ve onların mucizelerini ispatlamadaki rolü göz ardı edilerek daha çok Hz. Peygamber'in hadisleri bağlamında çok dar bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada klasik kelam kitaplarında bir bilgi elde etme vasıtası olarak görülen; peygamberler ve onların mucizelerini ispat etmede kullanılan haberin epistemolojik değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haber, nübüvvet, mucize, kesin bilgi, zaruri bilgi.

ABSTRACT

The Epistemologic Value of Report (Khabar) in *Kalām*

Being a means of acquiring knowledge, report (khabar) has been the subject of various disciplines such as history, logic and ḥadīth. *Kalām* also regarded report as a means of knowledge and criticized such sects as Berahima and Sumania, which do not count with report as the source of knowledge. *Mutakallimūn* used report in proving the truth of earlier prophets and their miracles and the Prophet Muhammad's. They also disputed with Jewish and Christian theologians over this issue.

The present-day studies tend to ignore the roles played by role in demonstrating the earlier prophets and their miracles and take it in a quite limited sense. This study intends to elaborate on the epistemologic value of report in demonstrating the earlier prophets and their miracles.

Key Words: Khabar/report, prophethood (nubuwwah), miracle, certain knowledge, necessary knowledge.

* Arş. Gör. Dr. Cemalettin Erdemci, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: cemerdemci@yahoo.com

Giriş

Kelam ilminde haber bilgi elde etme vasıtalarından/kaynaklarından biri olarak kabul edilmiş; haber ile elde edilen bilginin zaruri olduğu ve kesinlik ifade ettiği belirtilmiştir. İlerde bunun detayları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda kelimcilerin ne tür haberleri bu kategoride gördükleri ve haberi hangi kelami problemlerin çözümünde delil olarak kullandıkları önem arz etmektedir.

Günümüzde haberin kelam ilmindeki yeri ile ilgili birçok değerli çalışma yapılmıştır.¹ Fakat bu çalışmaların başlıkları bile incelendiğinde haberin dar bir çerçevede; daha çok Hz. Peygamberden aktarılan hadislerle sınırlı olarak ele alındığı görülecektir. Oysa haber çok daha kapsayıcı bir nitelik arz etmektedir. Nitekim klasik kelam kitaplarının haberi konu alan bölümleri incelendiğinde onların Hz. Peygamberin hadislerinin itikatta delil olarak kullanılmasından ziyade, haberin geçmiş peygamberler ve onların mucizeleri ile Hz. Muhammed ve onun gösterdiği mucizenin ispatında bir delil olarak kullanılmasıyla ilgilendikleri görülecektir. Dolayısıyla kelimcilerin “ haber zaruri bir yolla bizde oluşur ve kesinlik ifade eder” şeklindeki ifadeleri de hadislerden ziyade, tevatür yolu ile aktarılan tarihsel haberlerle ilgili olsa gerektir.

Bizi bu çalışmayı yapmaya iten temel sebep de klasik kelam ilminde bir bilgi elde etme vasıtası olarak görülen; geçmiş peygamberler ve onların mucizeleri ile Hz. Muhammed’in (s.av) ve onun mucizelerinin ispatında kullanılan haberin yanlış bir kullanımla Hz. Peygamberin hadisleri ile sınırlandırılarak dar bir çerçevede ele alınmasıdır.

Konumuzun ana temasını kelam ilminde haberin kullanım/istidlal alanları oluşturmaktadır. Fakat haberin kelam ilminde değerlendirilişine geçmeden önce tarih, mantık ve hadis gibi haberi bir bilgi vasıtası olarak ele alan farklı disiplinlerin haberi nasıl ele aldıklarına kısaca bakmak konumuza giriş açısından yararlı olacaktır.

¹ Hadis’in kelam ilmindeki/itikattaki yeri ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Adil Bebek, “İmam Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar’a Göre Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri” *Kelamda Bilgi Problemi Sempozyumu*, Bursa, 2003, s. 47-51; Mehmet Kubat, “Kelam İlminin Yeniden İnşasında Hadisin Rolü” *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ, 2004, s. 258-281; Hamdi Gündoğar, “Genelksel Kelam Sürecinde Sünnet-İtikad İlişkisi” *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ, 2004, s. 290-306

Haberin Farklı Disiplinlerde Ele Alınma Biçimi

Yukarıda ifade edildiği gibi haber bir bilgi edinme vasıtası olarak tarih, mantık, ve hadis gibi farklı disiplinlerin konusu olmuştur. Bunların her biri haberi kendi amacı doğrultusunda kullanmıştır. Bu disiplinlerden biri olan Tarih, hem geçmişe hem de yaşadığımız çağa ilişkin bilgileri elde etmede önemli ölçüde haberlerden/rivayetlerden, başkalarının bize intikal eden yazılarından istifade eder.² Bu tür haberlerin içine efsaneler, mitler ve destanlar girdiği gibi, yazılı belgeler, müşahedeye dayanan rivayetler de girer. Şifahi yolla anlatılan haberlerde değiştirmeler, eklemeler ve çıkarmalar olabildiği gibi, yazılı haberlerde de bazen tahrifatlar olabilmektedir.³ Bu yüzden haberin doğru olanını yanlış/yalan olanından ayırmak için tarih metodolojisi, tarih tenkit metotları diyebileceğimiz tarih usûl ilmi ortaya çıkmıştır.⁴

Haberi bir bilgi kaynağı olarak kullanan disiplinlerden biri de Mantık'tır. Mantık ilminde haber üç kategoride ele alınmıştır. Bunlardan birincisi burhanî kıyasların öncülü olarak kullanılan ve yakini bilgiyi zorunlu kılan mütevatirât'tır. Mantıkçılara göre mütevatirât kendisiyle şüphenin ortadan kalktığı, nefsin tam bir sükûnetle sükûn bulduğu haberlerdir.⁵ Onlar bu şekilde elde edilen bilginin kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir. Fakat bununla birlikte onlar mütevatir haberle elde edilen bilginin karşı görüşte olana delil olarak sunulamayacağını ileri sürmüşlerdir. Zira mütevatir habere itiraz eden kimseye bu bilgiyi elde etmenin sebepleri gösterilemez.⁶ Bunu inkâr eden i kna etme veya onu susturacak bir söz söyleme imkânı da yoktur.⁷ Mantıkçıların kullandığı diğer bir haber türü de zanniyât kategorisinde değerlendirilen öncüllerden olan meşhurât'tır. Meşhurat cedeli kıyasın öncülü olarak kullanılır. Cedeli kıyas ile elde edilen bilgi yakın değil, zan ifade eder.⁸ Mantıkçıların önermelerde kullandıkları diğer bir haber türü de makbulat'tır. Makbulat da zanniyat kategorisinde değerlendirilen öncüllerdendir.⁹ Mantık ilminde haberin ele alınma biçimleri kısaca böyledir.

² A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1989, s. 36

³ Togan, *Tarihte Usûl*, s. 52

⁴ Tarih ilminde haber'in kullanımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Stefan Leder, "The Literary Use of the Khabar: A Basic Form of Historical Writing" *The Byzantine and early Islamic Near East*, Princeton, N.J; 1992, vol. I, p. 277-315

⁵ İbn Sina, *İşaretler ve Tenbihler* (el-İşârât ve Tenbihât), (çev.Ali Durusoy-Muhittin Macit, Ekrem Demirli), İstanbul, 2005, s. 51

⁶ Şemseddin Şehrezûri, *Resâilu şecereti'l-ilahiyye fi'l-ulumi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, (thk Necip Görgün), İstanbul, 2004, c.I, s. 409

⁷ İbn Sina, *İşaretler ve Tenbihler*, s. 52

⁸ Şehrezûri, *Resâil*, c. I, s. 438

⁹ İbn Sina, *İşaretler ve Tenbihler*, s. 54

Burada şunu söylemek gerekir ki mantık ilminde haberin ele alınma biçimi ile kelim ilminde haberin ele alınma biçimi arasında oldukça yakın benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da vardır. Mantık ilminde olduğu gibi kelim ilminde de haber, kesin veya zan ifade etme yönüyle ele alınmaktadır. Aralarındaki farka gelince, kelamcılar mütevâtir haberin bizde zaruri olarak oluştuğunu ve kesin bilgi ifade ettiğini, herhangi birilerinin buna karşı çıkmasının onun delil olma özelliğini ortadan kaldırmayacağını, zaten böyle bir yola başvuran kimsenin daha çok bunlarla tespit edilen hususları inkâr ettiğinden ya da inatçılığından böyle bir yola başvurduğunu ileri sürmüşleridir.¹⁰ İkinci bir husus da makbulât olarak ifade eden öncüllerle ilgilidir. Mantıkçılar bu tür haberlerin kesin bilgi ifade etmediklerini, fakat halk arasında genel kabul gördüklerinden ya da toplum içinde asayiş sağlamaya yaradıklarından bu tür haberlerin doğruluğunun yanlışlığının fazla araştırılmadan kabul edildiklerini ve dolayısıyla bunların zan ifade ettiklerini söylemişlerdir. Kelamcılar bu tür sözlerin mucize ile desteklenmiş kişiden sadır olması halinde bunların mütevâtir seviyesinde olacaklarını ve kesin bilgi ifade ettiklerini de ifade etmişlerdir.¹¹

Haberin bir bilgi vasıtası olarak kullanıldığı disiplinlerden biri de Hadis'tir. Zaman zaman haber ile hadis arasındaki farklar göz ardı edilmekte ve birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Bundan dolayı öncelikle haber ve hadis arasındaki farklılara değinmek

¹⁰ Bkz. Ebu Mansur Mâtürîdî, *Kitabu't- Tehhid Tercümesi* (Çev. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2002, s.11

¹¹ Bu noktada İbn Teymiyye felsefecilere/mantıkçılara önemli eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre mantıkçılar "...Tartışmaya giren kimseye (el-munazi') karşı mütevâtir bir burhan olarak kullanılamaz.." sözleri ile peygamberlere ilişkin aktarılan delillerin, işaretlerin ve mucizelerin kesinlik ifade etmediklerini söylemek istemişlerdir. Nitekim onlar bu yolla peygamberlerin sözlerini de makbulât kategorisine dâhil etmiş olmaktadır. Oysa Hz. Muhammed, Hz. İsa, Hz. Musa ve onların mucizelerine ilişkin tevatür yoluyla gelen haberler, felsefecilerin tabiat ve gök cisimlerine ilişkin tecrübe ve hads yoluyla elde ettikleri bilgilerden çok daha kesin ve zorunlu bir şekilde bize gelmiştir. Nitekim peygamberlerin ortaya çıkışları birçok olayın tarihi olarak kaydedilmiştir. Halk ve seçkinler eşit bir şekilde bu olaylardan haberdar olmuşlardır. Güneşin doğuşu ve batışı, gecenin olması ve gecenin sona ermesi nasıl ki birçok olayı anlatmada referans ise (güneşin doğuşundan önce/sonra gibi) aynı şekilde geçmişte olmuş bitmiş olayları anlatmak için de peygamberlerin ortaya çıkışları tarihlendirmede birer referans olarak kullanılmıştır. Bunu Araplar, Farslar, Rumlar ve Mısırlılar hep yapmışlardır. Nitekim geçmişe ilişkin olayları tarihlendirirken, Hz. İsa'nın doğumu bir referans olmuştur. Filozofların hayatlarını anlatmak için bile miladi (yani Hz. İsa'nın doğumu) tarih kullanılmaktadır. Hicret Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberlik olayında o kadar önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir ki, Hz. Ömer onu hicri takvimin başlangıcı olarak tayin etmiştir. Yahudiler de kendilerine ait tarihlendirmelerde genelde Hz. Musa'nın hayatındaki önemli olayları ya da beytu'l-makdis ile ilgili hadiseleri referans olarak kullanmışlardır bkz. Takiyyudin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *er-Red ale'l-mantikiyyin*, (thk Rafik el-Acem) Beyrut, 1993, c.II, s. 129

gerekir. Hadis ile haber arasında hem kapsam hem de nitelik yönünden farklar vardır. Kapsam yönünden ele alındığında hadis, Hz. Peygamber'den (s.a.v) aktarılan her türlü söz, davranış ve takriri içerir.¹² Buna karşılık haber Hz. Peygamber dâhil diğer insanlardan aktarılan sözleri içerir. Bu anlamda haber ile hadis arasında bir umum-husus ilişkisinin olduğundan söz edilebilir.¹³ Her hadis aynı zamanda bir haberdir fakat her haber, hadis değildir. Öte yandan hadis ile tarihsel haber arasında niteliksel bir fark da vardır. Hadis bir olayla biza-tihi bir olay olduğu için nadiren ilgilenir ve normal olarak zaman ya da yer bile belirtmez. Onun amacı bir dini öğretiyi iletmek ve bu öğretinin peygambere aidiyetini ortaya koymaktır. Buna karşılık tarihsel haber bazı hukuki ve teolojik imalar taşısa bile, açık amacı bir somut olay hakkında bilgi aktarmaktır.¹⁴

Tarih, Mantık ve Hadis ilimlerinde haberin ele alınma biçimini böylece açıkladıktan sonra kelam ilminde haberin bir bilgi vasıtası olarak nasıl ele alındığı konusuna geçebiliriz.

Kelam İlminde Bir Bilgi Elde Etme Vasıtası Olarak Haber

Kelam ilminde bilgi kaynakları üç olarak kabul dilmıştır.¹⁵ Bunlar, sağlam duyular (el-hevâsu's-selîme), doğru haber (el-haberu's-sadık) ve akıl olarak belirlenmişlerdir.¹⁶ Biz burada bilgi elde etme kaynaklarından sadece haber üzerinde duracağız.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi diğer birçok disiplinde olduğu gibi kelam ilminde de haber, bir bilgi elde etme vasıtası/kaynağı olarak kabul edilmiştir. Haberın bilgi kaynağı olması konusunda kelam âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Aksine kelamcılar ısrarla haberın bir bilgi kaynağı olduğunu ve haberi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmemenin akılla bağdaşmadığını ifade etmiş-

¹² Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara, 1993, s.15

¹³ Haber ve hadis/sünnet arasındaki ilişki için bkz. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara, 2004, s. 103 vd.

¹⁴ R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi* (çev. Murtaza Bedir-Fuat Aydın), İstanbul, 2004, s.113

¹⁵ Kelam bilgi kaynakları zaman zaman farklı âlimler tarafından farklı kelimelerle ifade edilmişlerdir. Örneğin Mâtürîdî bunları idrak, haber ve istidlal olarak ifade ederken (. Maturidî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi* s. 9) Ebu'l-Muin en-Nesefî bunları sağlam duyular (el-hevâsu'-selime), doğru haber (el-haberu's-sadık) ve akıl olarak ifade etmiştir. (Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tabsıratu'l-edille fi usûli'd-din*, (thk. Hüseyin Atay) Ankara, 1993, c.I, s.24); İmam Eş'ari ise bunları duyu, haber ve nazar olarak ifade etmiştir. (Bkz. İbn Furek, *Mucerredü makâlâti'l-Eşari* (thk. Daniel Gımarret), Beyrut, 1987, s.17)

¹⁶ Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, s. 24

lerdir. Bundan dolayı da hemen hemen bütün kelim kitaplarında haber konusu ayrı bir başlık altında incelenmiştir.¹⁷

Kelamcılar geçmişte yaşamış şahsiyetler, yönetimler, olaylar ve memleketler ile gezip görmediğimiz yerlere ilişkin bilgileri elde etmede haber dışında bir bilgi elde etme kaynağının/vasitasının olmadığını; geçmişe ilişkin bilgileri elde etmede ne duyu ne de aklın bir etkinliğinin olamayacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla geçmişte olmuş bitmiş olaylarla gezip görülemeyen yerler ancak haber vasıtasıyla öğrenilebilmektedir. Kelamcılar haberin bilgi kaynağı olmasını inkâr eden kimsenin en başta kendi varlığını inkâr etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Zira insanlar kendi soylarını, dillerini, yararlı ve zararlı yiyecekleri ancak haber yoluyla aktarılan bilgiler sayesinde öğrenebilmektedirler.¹⁸ Dolayısıyla haberin bilgi kaynağı olmasını yadsıyan/inkâr eden kimse en başta kendi varlığını inkâr etmiş olur.¹⁹ Rivayet edilen haberler içerisinde doğru ve yalan haberlerin olması, haberin bilgi vasıtası olmasını ortadan kaldıramaz. Zira duyuları ve aklı bilgi kaynağı olarak kabul edenler de itiraf etmektedirler ki zaman zaman duyular yanılabilen, akıl da yanlış istidlallerde bulunabilmektedir. Fakat bu durum onların bilgi kaynağı olma özelliklerini ortadan kaldırmamaktadır. Aynı durum haber için de geçerlidir. Rivayet edilen haberler içerisinde yalan- yanlış bilgilerin olması haberin bilgi vasıtası olma özelliğini ortadan kaldırmaz.

Burada kelamcıların haberin bilgi kaynağı olmasıyla neden bu kadar ilgili olduklarına da bakmak gerekir. Kuşkusuz kelamcıların haberin bilgi kaynağı olmasıyla bu denli ilgili olmaları en başta peygamberliği, peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri ve daha sonra da Hz. Muhammed'in (a.s) peygamberliğini bu metotla ispat etme yoluna gitmeleriyle alakalı bir durumdur.²⁰ Bunlar ancak haber vasıtasıyla

¹⁷ Bkz. Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali el-Basri, *el-Mu'temed fi usûli'l-fkh* (thk. Halil el-Meys), Beyrut, 1983, c.II, s. 73; Kâdi Abdulcebâr Ahmed el-Hemedâni el-Esedâbâdi, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhidi ve'l-adl* (thk. Mahmud el-Hudayri- Mahmud Muhammed Kâsım), Kahire, 1965, c. XV, s. 317; İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâli Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitabu'l-irşad ilâ kavâti'i'l-edille fi usûli'l-i'tikâd* (thk. Es'ad Temîm), Beyrut, 1985, s. 347; Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, s. 11

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, s. 11-12

¹⁹ Ahmed Hamid et-Tavil, *Tevâturu'l-Ahbâr*, Beyrut, 1999, s. 17

²⁰ Kelamcılar fetihlerle birlikte erken bir dönemde farklı bilgi kaynaklarına sahip dinler ve felsefi ekollerle karşılaştılar. Bu ekollerden kimisi duyu algısını bir bilgi elde etme vasıtası olarak görmezken kimileri de haberi ve aklı bir bilgi edinme vasıtası olarak kabul etmiyordu. Örneğin Sümeniyye fırkası beş duyuyu bir bilgi kaynağı olarak kabul ederken, haber ve akıl yürütmeyi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmiyordu (Bkz. Bağdâdi, Abdulkahir, *Kitabu usûlu'd-din*, s. 10-11) Buna karşın Berahime mezhebi beş duyu ve aklı bir bilgi edinme kaynağı olarak kabul ederken haberi, bir bilgi kaynağı olarak kabul etmiyordu. Kelamcılar Allah'ın varlığını, birliğini peygamber göndermesinin mümkün olduğunu akıl yürütmeyele temellendirdiklerinden nazari bilgiyi yani akıl yürütmeyi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen Sümeniyye mezhebine bağlı kimselerle bu konuda tartışmalara girişmişlerdir. Aynı

tespit edilip ispatlanabilen hususlardır. Dolayısıyla bunları ispatlamak için öncelikle bu hususların kendisiyle ispatlandığı haberin bilgi elde etme vasıtası olduğunu ispatlama zorunluluğu doğmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi kalamcılar geçmiş peygamberlerin varlığını ve onların gösterdikleri mucizeleri haber vasıtasıyla ispatlamak istemişlerdir. Bundan dolayı da haberi bir bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen Berahime ve Sümeniye ekollerinin mensuplarıyla haberin bir bilgi kaynağı olması hususunu tartışmışlardır. Kalamcılar aynı şekilde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini inkâr eden Yahudiler ve Hıristiyanlara karşı da onun peygamberliğini bu yolla ispatlamak istemişlerdir. Kuşkusuz kalam ilminin temel meselelerinden birini oluşturan nübüvvet konusunun bu şekilde haber yoluyla ispatlanma imkânının olması, kalamcıları haberin bilgi değerini araştırmaya ve incelemeye sevk etmiştir.

Haber ve Haberin Kısımları

Haber sözlükte 'bilgi (el-ilm)' anlamına gelir. Allah'ın isimlerinden biri olan "habir" "alim" anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda bilgiye ulaştıran imtihana da "ihtibar" denilmiştir.²¹ Haber aynı zamanda 'bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak ve bir şeyin içyüzünü bilmek' anlamına gelen "hubre" kökünden türemiş bir isimdir.²²

Terim olarak haber çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bir tanıma göre haber "doğru (sıdk) ve yalan (kızb) olma ihtimali olan söz,"²³ bir tanıma göre " bir haber vereni gerektiren söz"²⁴ başka bir tanıma gö-

şekilde kalamcılar Kur'an-ı kerimin kendisi Allah'tan gelen bir haber hükmünde olduğundan ve peygamberin bildirdikleri de haber yoluyla insanlara ulaştırıldığından buna ilaveten geçmiş peygamberlerin varlığı, onlara gönderilen kitaplar ve onların gösterdikleri mucizelere ilişkin bilgi, haber yoluyla elde edildiğinden haberin bir bilgi kaynağı olduğunu kabul etmeyen berahime mezhebine bağlı kimselerle tartışmışlardır. Kalamcılar duyuların algısını bir bilgi kaynağı olarak kabul etmeyen; bilgi elde etmeyi kalbe doğan ilhama indirgeyen bir kesimle de tartışmışlardır. Nitekim İmam Mâtürîdî bu tür bir bilgi edinmeyi kabul etmeyen kimselere karşı en güçlü kanıtın onlara eziyet etmek, acı çektirmek olduğunu böylece duyu algısının onlara kabul ettirilebileceğini söyler. (Bkz. Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 11) Öyle görülüyor ki ilk dönemlerden itibaren kalamcılar, içinde buldukları ortamın da etkisiyle bilgi elde etme vasıtalarını/kaynaklarını bir problem olarak görmüşlerdir. Kalamcıların kalam ilmi ile ilgili kitaplarına "medâriku'l-ulûm" adıyla başlamaları da bununla alakalı bir husus olsa gerektir

²¹ Eyyub Musa Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyâtü ebi'l-Bekâ* (neşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri) Beyrut 1413/1993 s. 370

²² Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kurân*, İstanbul, 1986, s. 204; Ayrıca haberle ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, " Haber-i vahid" *TDİA*, c. XIV, s 352 vd

²³ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Tarifât*, tsz, s.96

²⁴ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 414

re ise “doğru ve yalanın girebildiği söz”²⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Haberin tanımında üzerinde durulan husus, haber verilen şeyin doğru ve yanlış olma ihtimalinin olması dolayısıyla haber veren kimseye verdiği haberden dolayı “doğru söyledin” ya da “yalan söyledin” denilebilmesidir. Bundan dolayı, emirler, nehiyeler, haber almaya çalışmak (istihbar) dualar, doğru ve yalan olma ihtimali taşımadıklarından haber olarak nitelendirilmemişlerdir.²⁶ Bu bağlamda haberin tanımı konusunda mezhepler arasında herhangi bir farka da rastlanmamaktadır. Mutezile, Eş’ari, ve Maturidi kelimcülerin bu anlamda ittifaklarından da söz edilebilir.

Haberin Kısımları

Kelamcılar genel anlamda haberi iki kategoride ele almışlardır:

1. Doğru olup olmama yönüyle haberler
2. Kesin bilgi veya zannî bilgi ifade etmesi yönüyle haberler.

1 Doğru Olup Olmama Yönüyle Haberler

Kelamcılar haberin doğruluğu ve yanlışlığını esas alarak yaptıkları tasnifte haberi üç kısma ayırmışlardır. Bu bölümlenmeyi ifade etme biçimleri farklı olsa da kelamcülerin bahsettikleri hususların aynı olduğu, aynı şeyleri ifade etmeye çalıştıkları görülmektedir.²⁷ Buna göre haberler:

a) Doğruluğu (sıdk) kesin olarak bilinen haberler: Bu tür haberler ya zaruri bilginin ya da kat’i bir delilin doğruluğuna delalet ettiği haberlerdir.²⁸ Duyularla algılanan şeylerin algılandıkları gibi olduğuna ilişkin haberler bu türden haberlerdir.²⁹

²⁵ Muhammed b.Tayyib el-Bâkılânî, *Kitabu Temhidu’l-evâil ve talhisu’d-delâil* (nşr. İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1987 s. 30-31; el-Basri, *el-Mutemed*, c. II, s. 74

²⁶ Haberin tanımı ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *el-İrşâd* s. 347; Kâdi Abdülcebbâr, *el-Muğnî* c. XV, s.317 vd; el-Basri, *el-Mutemed*, c. II, s. 73 vd.; Bâkılânî, *et-Temhid*, s.433 vd.

²⁷ Bkz Bâkılânî, *et-Temhid*, s. 433-436; Cuveynî, *el-İrşâd*,s. 347; Basri, *el-Mutemed*, c.II, s.77; Kâdi Abdülcebbâr, *Şerhu usûlu hamse*, s. 521; Seyfuddin Ebi’l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm (thk.İbrahim el-Acûz)*, Beyrut, 1985, s. 256

²⁸ Burada şunu ifade etmek gerekir ki, kelamcılar mütevatir haberin içine mucizeyle desteklenmiş kimsenin yani peygamberin verdiği haberi de dâhil etmektedirler. Dolayısıyla doğruluğu kesin olarak bilinen haber “ya zaruri bilginin doğruluğuna delalet ettiği haberdir” denilirken tevatür yoluyla gelen tarihi haber kastedilmektedir. “Ya da doğruluğuna kat’i bir delilin delalet ettiği haberdir” denilirken de mucizeyle desteklenmiş kimseden yani peygamberden gelen haber kastedilmektedir. Bkz. Âmidî, *el-İhkâm* c. I, s. 256

²⁹ Cuveynî, *el-İrşâd*, s. 347; Basri, *el-Mutemed*, c. II, s.77

b) Yalan olduğu kesin olarak bilinen haberler: Bunlar da ya zaruri bilginin ya da nazari bilginin yalan/yanlış olduğuna delalet ettiği haberlerdir

c) Yalan olması ve doğru olması mümkün olan haberler: Ne kesin olarak doğru ne de kesin olarak yalan olduğu bilinmeyen haberlerdir.³⁰

2 Kesin Bilgi Veya Zannî Bilgi İfade Etmesi Yönüyle Haberler

Haberler kesinlik ifade edip etmeme durumlarına göre de kısımlara ayrılırlar. Haberlerle elde edilen bilgilerin bir kısmı zaruri bir yol-la bizde oluşur ve bunlar kesin (yakın) bilgi ifade ederler. Diğer bir kısım haberler de vardır ki bunlar kesin bilgi değil, zan ifade ederler. Bunlar genel olarak mütevâtir haber ve ahad haber şeklinde iki kısımda incelenmişlerdir.³¹ Mütevâtir haber kesin bilgi ifade ederken, ahad haberlerin zan ifade etikleri belirtilmiştir.³²

1 Mütevâtir Haber

Mütevâtir sözlük anlamı itibariyle aralarında boşluk olması şartıyla birbirinin arkasından/ardından gelen şey anlamına gelmektedir. Nitekim bir gün oruç tutup bir gün iftar ederek oruç tutma eylemine “muvâteretu’s-savm” denilir.³³ Aralarında boşluk olmadan ardışık bir biçimde birbirini takip eden şeyler için mütevâtir değil, mütetârike, mütetâbia kelimeleri kullanılır.³⁴ Kelamcıların zaruri olarak bizde oluşan ve kesin bilgi ifade eden haberler için mütetabi’

³⁰ Bâkîllânî de bu üçlü tasnife uyar fakat o bunu farklı bir biçimde ifade etmiştir. Bâkîllânî’nin tasnifi şöyledir: 1. Duyu algısının, bedihi bilgilerin ve delillerin varlığına delalet ettikleri vacibe ilişkin haber. Duyularımızla müşahede edip algıladığımız şeylerle, iki zıttın aynı anda bir arada olamayacağına ilişkin haber ve istidlal-nazarın varlığını tespit ettiği bilgilere ilişkin haber böyledir. Bu tür haberler Kâdim olan Yüce Allah’tan sadır olabildiği gibi muhdes olan varlıklardan; müminlerden, kâfirlerden, adil ve fasık olan insanlardan da sadır olabilirler. 2. Duyuların ya da aklın zaruri bilgilerinin ya da ikame edilen bir delilin varlığını imkânsız gördüğü şeye ilişkin gelen haberler. İki zıttın aynı anda aynı yerde olduğuna ilişkin aktarılan haberlerle duyu ile müşahede edip algıladığımız şeylerin yokluğuna ilişkin haberler bu türden haberlerdir. Bu tür haberlerin Kâdim olan Yüce Allah’tan, nebiden ve nebinin yalan söylemeyeceğini bildirdiği kimseden, kendileriyle tevatürün gerçekleştiği bir topluluktan sadır olması mümkün değildir. 3. Aklen olması mümkün olan haberlerdir ki, falanca yerde yağmurun yağdığına, falanca beldenin başkanının öldüğüne ilişkin gelen haberler bu türden haberlerdir. Bkz. Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 433-436

³¹ Abdulkahir el-Bağdâdî buna “mustafid” haberi de eklemektedir. Öyle görünüyor ki Abdulkahir el-Bağdâdî’den önceki kelamcılar İslam dinine bağlı olmayan kesimlerin habere ilişkin düşüncelerini göz önünde bulundurarak konuya yaklaşırken, Abdulkahir el-Bağdâdî İslam dairesi içerisinde bulunup Eş’ari ekolü ile aynı görüşleri paylaşmayan mezhepleri göz önünde bulundurarak habere yaklaşmaktadır. Bkz. Abdulkahir el-Bağdâdî, *Usûlu’din*, 12-13

³² Bkz. Kâdî, *el-Muğni*, c. XV, s. 333 vd.

³³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. V, s. 273

³⁴ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c.V, s.275

ve mütedarik kavramlarını değil de aralarında boşluk olması şartıyla birbirilerinin arkasında gelen haber anlamındaki mütevâtir kavramını tercih etmeleri bu tür haberlerde senede dayanan bir rivayet zincirinin olmaması ile alakalı olsa gerektir.³⁵ Nitekim Fahreddin er-Râzî haberlere ilişkin olarak mütevâtir kavramının kullanılmasının nedeni olarak ittisal/sened zincirinin olmamasını göstermektedir.³⁶ Zira senet söz konusu olduğunda haberle elde edilen bilgi zaruri olarak değil, bir gayret ve çaba ile yani istidlal ile bizde oluşmuş olur. Oysa bu tür haberlerin en genel özelliği zaruri olarak yani bir gayret ve çaba sarf etmeden, biz farkında olmadan kendiliğinden bizde oluşuyor olmalarıdır. Bu tür haberlerin ravileri belli olmamasına rağmen o kadar çok kişi tarafından nakledilmektedirler ki genç-ihtiyar, seçkin-avam, kadın-erkek, mümin-kafir ayırt etmeden herkese ulaşır ve onlarda haber verilene ilişkin kesin bir bilgi oluşturur.

Mütevâtirin terim anlamına gelince Cürcânî onu şu şekilde tanımlamaktadır “ Çok olmalarından ya da adil olmalarından dolayı yalan üzere uzlaşmaları mümkün olmayan bir topluluğun diliyle sabit olan habere mütevâtir haber denir.” Abdulkahir el-Bağdâdî de mütevâtiri şu şekilde tanımlamıştır; “mütevâtir haber, ortaya konulmasında uzlaşmanın imkânsız olduğu ve haber verenin doğruluğuna ilişkin zaruri bilgiyi gerektiren haberdir”.³⁷ Mutezile ekolünden Ebu'l-Kasım el-Belhî'nin huccete ilişkin tanımı, mütevâtirin tanımını da vermektedir.³⁸ Belhî hücceti şu şekilde tanımlamaktadır. “ Mutezile ve ümmetin çoğunluğu peygamberlerin mucizeleri ve onların dışında gözümüzün önünde olmayan (ğâib) şeylere ilişkin huccet/delil olabilecek haberler, kasıtlı veya kasıtsız (yalan üzere) uzlaşmaları mümkün olmayan bir topluluk tarafından nakledilen haberlerdir, demişlerdir. (Onlara göre) tecrübelerimiz (el-adât) bu tür haberlerin - haberin kendisinin zorlaması hariç- mümin, kafir ve fasık gibi farklı nitelikteki bir topluluktan nakledilemediğini göstermiştir. Mutezile ve ümmetin çoğunluğu haberin, bu nitelikteki bir topluluğun nakletmesi ve bu niteliklerin başta, ortada ve sonda bulunması durumunda işiten için delil/huccet olacağını söylemişlerdir”.³⁹

Kelamcılar ve fıkıhçıların çoğu mütevâtir haberin zaruri bilgi ifade ettiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁴⁰ Sadece Mutezile âlimleri

³⁵ Mütevâtir haberde senedin zorunlu olmaması ile ilgili tartışmalar için bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999, s. 95 vd.

³⁶ Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*, Beyrut, 1988, c. II, s.108

³⁷ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Kitabu usûlu'd-din*, s. 12

³⁸ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 113

³⁹ Ebu'l-Kâsım el- Belhî, *el-Makâlât*, varak 58b

⁴⁰ Âmidî, *el-İhkâm* c. I, s. 253

arasında mütevâtir haberle elde edilen bilginin zaruri mi, yoksa müktesep mi olduğu konusunda bir tartışma vardır.⁴¹

Cüveynî mütevâtirin açık bir tanımını yapmayıp onun niteliklerine işaret etmek suretiyle mütevâtir haberi izah etmeye çalışır. Ona göre haber verilmesinin akabinde bilginin oluştuğu her haber mütevâtirdir. Nitekim şartlar olgunlaşıp nitelikleri tamamlandığında zorunlu olarak haber verilene ilişkin bir bilgi onu takip eder. Görmediğimiz memleketleri, geçmişte yaşamış yönetimleri, bizden önceki dönemlerde olmuş bitmiş olayları, peygamberleri, faziletli insanlar biz bu haberlerle biliriz.⁴² Bu tür bilgileri inkâr eden zaruri bilgileri inkâr edip bedihi bilgiler konusunda tereddüt içerisinde olan kimse gibidir. Cüveynî'ye göre mütevâtir haberin bizzat kendisi bilgiyi zorunlu kılmaz/gerektirmez. Onu bu şekilde zorunlu bilgiye götüren adetlerin sürekliliğidir (istimraru'l adât).⁴³ Yani aynı haberin bir süreklilik içerisinde kesintiye uğramadan nesilden nesile tekrarlanarak nakledilmesidir.

Maturidî de mütevâtir haberi şu şekilde nitelendirmektedir “.... Eğer bir haberin yalan olmasına hiçbir şekilde ihtimal verilmiyor ise, kendisine böyle bir haber ulaşan kimsenin yapması gereken şey, onu masumiyetine kesin belge bulunan birinden (peygamberden) bizzat duyduğu bir söz gibi telaki etmesidir...”⁴⁴ Maturidî ekolünden Ebu'l-Muin en-Nesefî de İmam Maturidî gibi mütevâtir haberi, “yalan olma ihtimali olmayan haber” şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre aciz bırakan burhanla desteklenmiş olan haber bilgi ifade eder ki o da resülün sözüdür.⁴⁵

Mütevâtir haberin tanımını verdikten sonra şimdi de mütevâtir haberin kısımlarına geçebiliriz. mütevâtir haberi bu bağlamda iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi tevatür şartlarını taşıyan tarihsel haberdür. Diğeri ise mucizeyle desteklenmiş resülün sözüdür.

⁴¹ Ebu Ali el-Cübâî, Ebu Haşim ve Kâdi Abdülcebbar mütevâtir haberlerin zaruri olduklarını ifade ederken Ebu Kâsım el-Belhî bunların müktesep bilgiler olduğunu ifade etmiştir. Kâdi'ye göre zaruri bilgiye yol açan haberlerin iki özelliği vardır: a) Haberleri aktaranların aktardıkları haberleri zaruri bir yolla öğrenmiş olmaları gerekir. b) Haberi aktaranların dörtten fazla olması gerekir. Bu haberleri aktaranlar mümin olabildikleri gibi, kâfir ve fasık kimseler de olabilirler. (Bkz. Kâdi Abdülcebbar, *el-Muğni*, c. XV, s.333.) Bu tür haberlerin zaruri olmalarının nedeni bunların fiillerimize, seçimimize ve isteklerimize bağlı olmadan /dayanmadan meydana geliyor olmalarıdır. Görmediğimiz memleketlere ve idarecilere ilişkin bilgiler bu türden bilgilerdir. Bkz. Kâdi, *age*, XV, s. 349. Ebu Hüseyin el-Basri; istidlal, başka bir bilgiye götüreceği şekilde bilgilerin düzene sokulmasıdır. Mütevâtir haberle elde edilen bilginin durumu da bu şekildedir, (el-Basri, *el-Mutemed*, c. II, s. 81) demek suretiyle Ebu'kl-Kâsım el-Belhî'den yana tavır takınmıştır.

⁴² Âmidî, *el-İhkâm*, c. I, s. 262

⁴³ Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 348

⁴⁴ Mâtüridî, *age*, s. 12

⁴⁵ Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, s.26

Kelamcılar mucizeyle desteklenmiş kimseden sadır olan sözü de mütevâtir haber kategorisinde, onunla eşit düzeyde görmüşlerdir. Her ikisi de kesin bilgiyi gerektirme yönüyle eşit bir güce sahiptirler. Fakat tarihsel haber zaruri bir yolla bizde oluşurken, resulün sözü ise zaruri bir yolla değil, akli/istidlali bir yolla tespit edilebilmektedir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, mucizeyle desteklenmiş resulün, Allah'ın resulü olduğuna ilişkin sözü mucizeyle desteklendiğinden ve akli istidlal de bunu doğruladığından onun kendisinin peygamber olduğuna ilişkin sözü kesinlik ifade eder. Kelamcıların mucizeyle desteklenmiş kimsenin sözünü mütevâtir haber konumunda görmelerinin nedeni budur. Yoksa Hz. Peygamberden dini öğretilere ilişkin farklı konularda aktarılan her bir sözü tevatür derecesinde görüp onun kesin bilgi ifade ettiğini söylemek doğru değildir. Nitekim Hz. Muhammed'in (s.a.v) Allah'tan aldığı Kur'an onun peygamberliğinin mucizesidir ve onun peygamber olduğunun delilidir.

Mütevâtirin kısımlarına bu şekilde değindikten sonra şimdide mütevâtir haberin taşınması gereken şartlara geçebiliriz. Mütevâtir haberin şartları konusunda genel bir ittifakın olduğundan söz edilebilir. Sadece rivayeti aktaranların sayısı konusunda bir görüş ayrılığı söz konusudur.⁴⁶ Kelamcılar mütevâtir haberin şartlarını şu şekilde belirlemişlerdir:⁴⁷

1. Haberi verenlerin haber verdikleri şeyi zorunlu olarak bilmiş olmaları gerekir. Nazar ve istidlalle öğrendiklerine ilişkin aktardıkları haberler mütevâtir haber olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla bu tür haberler bilgiyi zorunlu kılmaz.⁴⁸

2. Aklen yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluktan haberin nakledilmiş olması gerekir.⁴⁹

3. Haberi rivayet eden ravilerin her bir çağda (başta-ortada-sonda) tevatür gerektiren bir sayıda olmaları gerekir. Şayet her hangi bir dönemde ravilerin sayısı yalan üzere birleşmelerini mümkün kılacak bir sayıya düşerse onların verdiği haber zorunlu bilgi ifade etmez.⁵⁰

⁴⁶ Mütevâtir haberi aktaranların sayısı ile ilgili farklı rakamlar ileri sürülmüştür. Kimileri en az dört, kimileri en az 12, kimileri de bunların sayısının en az kırk olmasını şart koşmuşlardır. Fakat genel kabul gören görüş bunların dörtten az olmaması kaydıyla herhangi bir tahdit ve sınırlamanın olmaması şeklindedir. Bkz. Âmidî, *el-İhkâm* c. I, s. 260 vd

⁴⁷ Mütevâtirin şartlarına ilişkin geniş bilgi için bkz. Bakılânî, *et-Temhîd*, s. 439 vd; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 348 vd; Abdulkahir, *Usûlu'd-din*, s. 22 vd; Âmidî, *el-İhkâm*, c. I, s. 253 vd ; el-Basri, *el-Mutemed*, c. II, s. 88-89 vd.

⁴⁸ Cüveynî, *el-İrşâd*, s.348

⁴⁹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 441; Cüveynî, *age*, s. 349

⁵⁰ Cüveynî, *age*, s. 350; Abdulkahir, *Usûlu'd-din*, s. 20-21

4. Haberi verenlerin adaletli olmalarına ya da imanlarına itibar edilmez. Eğer kâfir bir memleketin sakinleri, meliklerinin öldüğünü tevatür derecesine ulaşacak şekilde aktarsalar biz onları doğrulamak zorunda kalırız.⁵¹

Cüveynî'ye göre tevatür derecesine ulaşmamış hiçbir haber tek başına bilgi ifade etmez. Ancak kendisine akli bir delil eşlik eder, ya da bir mucize onu destekler, veyahut mucizeyle desteklenmiş birinin sözü onu doğruluyor ise bu durumda bilgi ifade eder.

2 Ahad Haber

“el-haberu'l vahid” ifadesi lügat anlamı itibariyle tek kişinin haberi, tek kişiden nakledilen haber anlamına gelmektedir. Fakat Bâkîllânî'nin de ifade ettiği gibi kelamcılar ve fakihler nezdinde haber-i vahit “ bilgiyi zorunlu kılmayan” haberdir. Bunu rivayet eden ister bir kişi olsun ister iki, isterse üç ya da bir topluluk olsun fark etmez.⁵² Bâkîllânî'ye göre haber-i vahid bilgi gerektirmez/zorunlu kılmaz. Fakat nakledenlerin adil olmaları ve nakledilen haberin kendisinden daha güçlü bir delille çatışmaması koşuluyla ameli gerektirir.⁵³

Cüveynî'ye göre ahad haberlerin kesinlik/kesin bilgi isteyen konularda kullanılması doğru değildir. Bir hadisi güvenilir raviler nakletse de rivayet sağlam olsa da bu işin uzmanları (ehlu's-sunati) onun sıhhati konusunda yani kesin olarak Hz. peygamberden aktarılmış olduğu konusunda görüş birliğine varamazlar. Ta'dil ehlinin ondan el çekmesi, yani sahihliği konusunda bir engel görmemeleri söz konusu hadisin nakline ilişkin bir ta'n veya karalamanın kendilerine görünmemesindedir. Bununla birlikte onlar ravilerin sürçmelerini, hata etmelerini mümkün görmektedirler. Onlar için masumiyeti zorunlu/gerekli görmezler. Ravilerin durumu, kendilerinden razı olunan adil şahitlerin durumuna benzemektedir. Onların doğrulanmaları kesinliği içermez, fakat işin görünüşüne bakarak hüküm verilir. Bütün ümmet ahad haberle amel etme konusunda icma etse de, onların söz konusu hadislerle amel etmeleri onun sıhhati konusunda zorunlu/kesin bilgiyi gerektirmez.⁵⁴ İmam Maturidi de haber-i vahidi şu şekilde değerlendirmektedir: “...Diğer bir haber türü de vardır ki, ilim gerektirmede ve rahmet peygamberinden gelen bir hak olduğuna şahadet etmede mütevâtir haber derecesine ulaşamaz. Onunla amel etmek veya hiç dikkate almamak gibi iki alternatif söz konusudur. Bu da ravilerin durumlarını iyiden iyiye incelemeye, haberin muhte-

⁵¹ Cüveynî, *age*, s. 350-351; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni*, c. XV, s. 333

⁵² Bâkîllânî, *et-Temhid*, s. 441

⁵³ Bâkîllânî, *age*, s. 441-442

⁵⁴ Ebu'l-Meâli Abdülmelik el-Cüveynî, *eş-Şamil fi usûli'd-din* (thk. Abdullah Mahmud-Muahammed Ömer) Beyrut, 1999, s. 320-321

vasından çıkacak sonucu değerlendirip kesinlikle sabit olan nass çerçevesinde olabilirliğini belirlemeye bağlıdır. Bu işlemlerden sonra ağır basan tarafla yani almak veya terk etmek şıklarından biriyle amel edilir.”⁵⁵

Kâdi Abdulcebbar’a göre de yukarıda ifade ettiğimiz gibi haberler; kesin olarak doğru olduğu bilinen haberler, kesin olarak yalan olduğu bilinen haberler ve ne doğru ne de yalan olduğu kesin olarak bilinmeyen haberler şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Ona göre ahad haber bu üçüncü şıkın içine girmektedir. Şartlarını taşıması halinde bu tür haberle amel etmek caizdir. Fakat kabul edilmesi itikada yol açacak/itikadi olan konularda ise onunla amel edilmez. Taabbudî konularda ahad haberle amel edilip edilemeyeceği konusunda ise ihtilaf vardır.⁵⁶

Abdulkahir el-Bağdadi’nin ahad haberin şartlarına ilişkin görüşü hadisçilerin ahad habere ilişkin tanımlamalarıyla paralellik arz etmektedir. O haber-i vahidin taşıması gereken şartları şu şekilde sıralamaktadır: 1. Bu tür rivayetlerin muttasıl bir isnada sahip olmaları gerekir. 2. Ravilerin adil olmaları gerekir. Şayet râvi yaşantısında bid’atçı, fiillerinde mecruh, rivayetlerinde mudellis biri ise onun rivayeti delil olmaz. 3. Haberin metninin içeriği akla aykırı olmamalıdır.⁵⁷

Kelamcılara Göre Haberin İstidlal Alanları

Haberin bilgi değerini bizim açımızdan önemli kılan hususların başında haberin istidlal alanları gelmektedir. Haberi kelam ilmi açısından önemli kılan husus da budur. Bundan yola çıkarak haberin istidlal alanlarını incelemek gerekmektedir. Biz bu alanları üç kısımda inceleyeceğiz. Birincisi peygamberlerin ve onların gösterdikleri mucizelerin varlığını ispatlamada haberin kullanılması. Burada peygamberleri ve peygamberliği inkâr ettikleri söylenen Berâhime ve Sümeniyye fırkalarının iddiaları ve onlara verilen cevaplar incelenecektir. İkincisi Hz. Muhammed’in (a.s) peygamberliğini inkâr eden Hıristiyan ve Yahudilere karşı Hz. Muhammed’in (s.a.v) peygamberliğinin ispatında haberin delil olarak kullanılması incelenecektir. Üçüncüsü ise imamet konusunda mütevâtir habere dayandıklarını iddia eden Şia’ya karşı kelamcıların bu tür haberin bilgi değerine ilişkin söyledikleri esaslar incelenecektir.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitabu’t- Tevhid Tercümesi*, s, 12; Ayrıca İmam Mâtürîdî’nin haberin bilgi değerine ilişkin görüşleri için bkz. Hanefi Özcan, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1998, s. 151 vd.

⁵⁶ Kâdi Abdülcebbar, *Şerhu usûlu hamse*, s. 521

⁵⁷ Abdulkahir, *Usûlu’d-din*, s. 22-23

1 Peygamberleri ve Mucizelerini Tespit Etmede Haberin Delil Olarak Kullanılması

İslam düşünce tarihinde Berahime ve Sümeniye peygamberliği inkâr eden fırkalar olarak ön plana çıkmışlardır. Bunlar aynı zamanda haberin bir bilgi kaynağı olduğunu inkâr eden kimseler olarak da resmedilmişlerdir.⁵⁸ Fakat peygamberliği inkâr konusunda Berahimenin daha yaygın bir şöhrete sahip olduğu söylenebilir. Bundan dolayı kelamcılar peygamberliği inkâr edenlerin şüphelerini ortaya koyarken daha çok Berahimeyi ön plana çıkararak bunu yapmışlardır. Peygamberlik konusu gündeme geldiğinde kelamcılarının hemen hemen hepsi onları peygamberliği inkâr edenler olarak nitelendirmişlerdir.⁵⁹ Berahimeyi bu şekilde nitelendiren kelamcılar onların peygamberliğin gereksizliğine ilişkin iddialarını ortaya koyarak onlara cevaplar vermişlerdir. Kelamcılarımızın aktardığına göre Berahime fırkası peygamberliğin gereksizliğini çeşitli delillerle temellendirmeye çalışmıştır. Burada öncelikle peygamberliği inkâr eden ve doğru yolda yürümek için insanın peygamberlere ihtiyacı olmadığını iddia eden fırkaların peygamberliği ve peygamberleri inkâr konusunda dayandıkları gerekçeleri açıklayacak, arakasından da onların haberin bilgi değerine ilişkin itirazlarına yer vereceğiz. Şimdi onların peygamberliğin gereksizliğine ilişkin görüşlerini aktararak konuya giriş yapabiliriz.

a. Peygamber olarak gönderildikleri ileri sürülen kimseler peygamber olarak gönderildikleri kimselerin cinsinden kimselerdir. Benzer ve eşit olan kimselerden bir kısmının üstün tutularak diğerlerine peygamber olarak gönderilmeleri Allah'ın hikmetine uygun değildir.⁶⁰

b. Yüce Allah akılları mükemmelleştirmiş; güzeli güzel, çirkini de çirkin olarak insanlara göstermiştir. Akıllı, insanların maslahatı ve zulümden korunmaları için bir rehber kılmıştır. Aynı zamanda onu, bütün ihtiyaç duydukları bilgileri elde etmeye bir vesile kılmıştır. Dolayısıyla peygamberlerin akılda var olandan farklı bir şey getirmeleri mümkün değildir. Bu da insanların peygamberlere ihtiyaç duymadıklarına, kendilerine yettiklerine delalet etmektedir.⁶¹ Zira peygamberlerin varlığı kabul edilse bile onların getirdikleri şeyler ya akılla algılanabilen şeyler olacaktır ya da akılla algılanamayan şeyler olacaktır. Onların getirdikleri şeyler akılla algılanabilen şeyler ise Allah'ın peygamber göndermesine gerek yoktur, zira onların getirdiklerine akıl zaten ulaşmaktadır. Yok, eğer Allah tarafından getirdikleri

⁵⁸ Âmidî, *el-ihkâm*, c.I, s. 262

⁵⁹ Bkz. Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 126; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 257; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 11

⁶⁰ Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 126

⁶¹ Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 144-145

şeyler akıla algılanamayacak şeyler ise, onları kabul etmenin hiçbir gereği yoktur. Zira asl olan aklın delalet ettiği şeyi kabul etmektir.⁶²

İnsanların kendilerini yönetmek için peygamberlere ihtiyaç duymadığını bu şekilde gerekçelendiren bu fırkalar peygamberlerin (a.s) Allah'tan aldıkları vahye ilişkin şüpheler de dile getirmişlerdir.

Onlar peygamberin Allah'tan aldığı haberin/vahyin sıhhati ile ilgili şüphelerini şu şekilde ifade etmişlerdir: Peygamberlik/risalet iddiasında bulunan kimse bunu Allah'tan aldığını gösterecek sağlam bir göstergeye sahip değildir. Zira risalet olayı gözle görülecek, duyu-larla müşahede edilebilecek bir olay değildir. Nitekim bu birbirini gören iki kişinin birinin diğerini teyit edebileceği bir şey de değildir. Resul olma iddiasında bulunan kişi, işittiği bir sese, ya da kendisine ilkâ edilen bir kitaba, ya da Allah'ın melekleri olduklarını söyleyen bazı kimselerin sözlerine dayanarak kendisinin peygamber olduğunu öğrenmektedir. Örneğin Musa b. İmran arada herhangi bir vasıta ve tercüman olmadan Allah'la konuştuğunu iddia etmiştir. Fakat bununla birlikte Rabbini görmediğini, sadece ne olduğunu kendisinin de bilmediği bir ses duyduğunu iddia etmiştir. Bu sözün/sesin sahipleri Allah değil, bazı melekler, cinler ya da kendilerini gizlemiş bazı insanlar olabilir. Aynı şekilde peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin kendisine peygamberlik getirdiklerini söylediği mukarreb meleklerle ilişkin söz herhangi bir yolla öğrenilebilecek/tespit edilebilecek bir söz değildir. Belki de ona hitapta bulunan/seslenen bir ifrittir. Ya da bazı sihirbazlar ve hayaletlerdir. Rabbin katından olduğu zannedilen bir kitaba dayanarak bunun beşer yapımı olmadığını söylemek en uzak ulaşılabilecek bir iştir. Kaldı ki bu kitap gökten üzerine düşürülse burada bile bir ifritin mi bunu attığı ya da rüzgarla gelen bir kitap mı olduğu bilinemeyecektir. Durum böyle olduğuna göre resulün Yüce Allah'tan risalet almasının bir yolu yoktur, demektir.⁶³

Kelamcılar bu fırkaların hem peygamberlere ihtiyaç olmadığına ilişkin iddialarına hem de vahye ilişkin şüphelerine cevaplar vermişlerdir.⁶⁴

⁶² Cüveynî, *el-İrşad*, s. 257

⁶³ Bâkılânî, *et-Temhid*, 131-132

⁶⁴ Kelamcılar, Allah'ın peygamber göndermesinin caiz olduğunu, insanların buna ihtiyaçlarının olduğunu akli delillerle temellendirmişlerdir. Kelamcılar en başta şunun kabul edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Aklın doğruyu-yanlış, güzeli-çirkini, zulum-adaleti birbirinden ayırabilecek yetenekte olması bu hususların bir de peygamberler tarafından bildirilmesine engel değildir. Dolayısıyla peygamberlerin getirdikleri öğretinin aklın hükümleri ile ittifak içinde olması akla aykırı bir durum değildir. İkinci bir husus da şudur. Kişinin doğruyu- yanlış aklıyla bilmesi, bunları birbirlerinden ayırt etmesi yetmez. Bir de doğruyu yapma, yanlıştan sakınma konusunda onun teşvik edilmesi diğer bir ifadeyle doğrunun emredilmesi yanlışın da yasaklanması gerekir. Bunu yapacak olanlar da peygamberlerdir. İnsanların peygamberlere ihtiyaç duymalarının bir diğer nedeni de aklın tek başına doğruya ulaşmak için

2 Hz. Muhammed'in Peygamberliğini İspatlamada Haberin Delil Olarak Kullanılması

Müslüman kelimciler Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr eden Hıristiyan ve Yahudilere karşı onun peygamberliğini mütevâtir haberle ispatlamaya çalışarak söz konusu dinlerin âlimleri ile yoğun bir polemğin içine girmişlerdir. Burada kelimcilerin üzerinde durdukları en önemli husus, söz konusu dinlerin kendi peygamberlerinin yani Hz. Musa ve Hz. İsa'nın peygamberliğini ispatlamada dayandıkları esaslara dayanmak olmuştur.

Kelimciler peygamberlik iddiasında bulunan kimse yada peygamberliği ispatlanmak istenen kimse için öncelikle onun mucizesinin ortaya konulması gerektiğini söylemişlerdir. Nitekim "Yahudilerin, Hıristiyanların ve daha başka din mensuplarının muhalefetine rağmen Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamber olduğunu neye dayanarak iddia ediyorsunuz, bu konuda deliliniz nedir?" şeklinde bir soru sorulduğunda kelimciler öncelikle Hz. Muhammed'in mucizesinin buna delil olduğunu söylemişlerdir. Nitekim onlar: "Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil, onun eliyle gerçekleşen göz kamaştırıcı parlak ayetler ve insanı inanmaya zorlayan mucizeler, olağan akışı bozan (hariku'lade) aydınlatıcı delillerdi. Zira olağan akışı (âdeti) bozmak ve mucizelerin gösterilmesi ancak ve ancak peygamberlik iddiasında bulunanın söylediğinde doğru olduğunu ispatlamak, onun peygamberliğini ikrar etmek, emirlerine boyun eğip nehyettiği şeylerden sakınmak içindir."⁶⁵ Demişlerdir. Onun mucizesinin ne olduğunu söyleyenlere de: "Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilen mucizelerin en başında Araplara benzerini getirmeleri için meydan okuyan Kur'andır" demişlerdir. Kur'an yani Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamber olduğuna delil olan Kur'an hakkında şüphelerini dile getirenlere ise onun varlığını mütevâtir haberle ispatlama gayreti içinde olmuşlardır. Nitekim onlar bu konuda şüphelerini dile getiren Yahudilere ve Hıristiyanlara şunu demişlerdir: "Kur'an-ı kerimin Hz. Muhammed'e verildiği, onun bununla benzerini getirmeleri için Araplara meydan okuduğu, onların bunun benzerini meydana getirmekten

yeterli olmamasıdır. Cahız'a göre akıl, duyu algısının içine giren hususlarda yetkin-dir. Fakat akli aşan metafizik konular vardır ki, bu konularda akıl yetkinliğinden ve yeterliliğinden bahsedilemez. Bkz. Ebu Osmân Amr b. Bahr, Cahız, *Resâilü'l-Cahız el-kelebiyye* (thk. Dr. Ali Ebu Muhlim) Beyrut, 1987, s. 135. Kuşkusuz kelimciler peygamberlere olan ihtiyaç konusunda çok daha fazla deliller ortaya koymuşlardır. Biz burada bununla yetinelim. Geniş bilgi için bkz. Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, s. 224 vd.; Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 357 vd. Peygamberlerin getirdiği vahye ilişkin şüphelere ise kelimciler mucizeyle cevap vermişlerdir. Yani peygamberlik iddiasında bulunup Allah'tan vahiy aldığı iddia eden kimse bir mucizeyle desteklenmiş olmalıdır, eğer kendisini destekleyen bir mucize yoksa onun doğrulanması gerekmez. Geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 260 vd.

⁶⁵ Bâkîllânî, *et-Tevhid*, s. 158

aciz kaldıkları hiçbir şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak şekilde nakledilmiştir. Hz. Peygamberin Mekke ve Medine’de ortaya çıktığını bildiğimiz gibi, Onu da zaruri bilgi ile biliriz. Zira Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusiler, Putperestler, Zındıklar sahifelerde yazılı olup mabetlerimizde okunan Kur’an’ın Hz. Muhammed tarafından getirildiğini bilmekte ve bunu ikrar etmektedirler. Dolayısıyla bu zaruri bilgiyi inkar edecek kimse, Tevrat’ın Hz. Musa, İncil’in de Hz. İsa tarafından getirildiğini inkar eden kimse gibidir/konumundadır....”⁶⁶ Dolayısıyla bu şekilde kendisine ilişkin haberin tevatür yolu ile geldiği ve zaruri ilim ifade eden bir şeyi herhangi bir kimsenin inkâr etmesi, bundan şüpheye düşmesi mümkün değildir.⁶⁷

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hz. Muhammed’in (s.a.v) peygamberliğinin en büyük kanıtı olan Kur’an’ın varlığı ve onun Hz. Muhammed’e verildiği mütevâtir haberle ortaya konulduktan sonra kelamcılar Hz. Muhammed’in (s.a.v) varlığını ve peygamberliğini yine habere dayanarak ispatlamaya çalışmışlardır. Yahudilerin çeşitli firkalara ayrıldığını ifade eden Bakillânî onlardan bir gurubun Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmediklerini ifade ederek Hz. İsa’nın ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmeyen Yahudilere sorulması gereken ilk soru şudur, der: “ Hz. Musa’nın (a.s) peygamber olduğunun delili nedir? Neye dayanarak onun peygamber olduğunu biliyorsunuz?” Kuşkusuz onlar Hz. Musa’nın peygamberliğini onun eliyle gerçekleşen mucizelere bağlayacak ve şöyle diyeceklerdir: “..Denizin yarılması, yed-i beyza, vb mucize ve alametler onun peygamber olduğunun delilleridir...” Bu defa da onlara şu soru yöneltilmelidir: “... Berahime, Mecusiler ve Mulhidler gibi bir çok kesimin bu konuda size muhalefet ettikleri sabit olduğu halde bu söylediğiniz şeylerin (mucizelerin) onun peygamberliğine delalet etmesinin sıhhati nedir?” Bu soru karşısında şayet onlar: “... Bunun delili farklı iddialara, amaçlara sahip olmalarına, farklı farklı belde-lerden olmalarına ve farklı mezhepler ve birbirinden uzak diyarlardan olmalarına rağmen yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan büyük bir topluluğun tabaka tabaka (halefen an selefin) birbirilerinden bunu nakletmiş olmaları bunun doğruluğunu zorunlu kılar.” Derler ise onlara bu sefer de şu soru yöneltilmelidir: “...Brahmanların, Mecusilerin inkârına rağmen mi bu böyledir?” Muhtemelen onlar bu soruya şu şekilde cevap vereceklerdir: “...Haberin başı, ortası ve sonu eşit düzeyde sabit olmuş ise bazı kimselerin bunu inkâr etmeleri onun sıhhatini etkilemez.” Bu durumda onlara şu söylenmelidir: “...Öyleyse siz neden Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkar ediyor ve Müslümanların ona ilişkin tespit ettikleri ve birbirilerine naklettikleri hususların onun peygamberliğinin delili olduğunu inkar ediyor-

⁶⁶ Bâkallânî, *age*, s. 158–159

⁶⁷ Bâkallânî, *age*, s. 159

sunuz? Nitekim bu gün Hz. Muhammed'in (s.av) peygamberliğini ortaya koyan Müslümanlar tevatür derecesine sahip bir topluluktur ve amaçları, beldeleri, görüşleri birbirlerinden farklı olan bu insanlar tabaka tabaka birbirlerinden onun getirdiği açık delilleri bu şekilde nakletmişlerdir. Hatta sadece Müslümanların değil başka dinlerden ve milletlerden olan insanların da bildiği ve haber verdiği Kur'an bunlardan biridir."⁶⁸ Aynı argümanlar Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr eden Hıristiyanlara da yöneltilmelidir. Bütün bunlara rağmen Hz. Muhammed'in mucizesini ve peygamberliğini ortaya koyan mütevâtir habere yönelik şöyle bir eleştiri yöneltilebilir: "Her ne kadar bu gün tevatür derecesine ulaşmışsa da Hz. Muhammed'in peygamberliğine delalet eden işaretlerini/mucizelerini ilk nakledenler azınlıkta olan bir topluluk idi." Onlara şu şekilde cevap verilmelidir: "...Siz neden Hz. Musa'nın mucizelerini anlatan ilk topluluğun aslında azınlıkta olduğunu, Mecusilerin ve Berâhime'nin bunlara muhalefet ettiğini kabul etmiyorsunuz? Şayet onlar "Bunu nakleden Yahudiler o gün hüccet olabilecek çoklukta idi ve onlar bunu nakletmişlerdir" derler ise "aynı şeyi biz de Müslümanlar için söyleriz" deriz"⁶⁹

Yahudiler şunu da iddia edebilirler: "Hz. Musa'nın peygamberlik alametlerini Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar gibi farklı dinlere mensup kimseler kabul etmekte ve rivayet etmektedirler fakat bu, sizin peygamberinize ilişkin haberler için söz konusu değildir." Kelamcılar bu itiraza şu şekilde cevap verilebileceğini söylemişlerdir: "Berahime, Mecusi ve bazı felsefe grupları gibi farklı dinlere ve görüşlere sahip kimseler de Hz. Musa'nın peygamberliğini ve ona ilişkin aktarılan mucizeleri red etmişlerdir. Şayet farklı dinlere mensup insanların birini yalanlaması onun yalancılığına delalet etmiyor ise, farklı dinlere mensup insanların birinin doğruluğu konusunda ittifak etmelerinin de onun doğruluğuna delalet etmemesi gerekir."⁷⁰ Görüldüğü gibi kelamcılar Yahudilerin ve Hıristiyanların Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğine ve gösterdiği mucizeye ilişkin şüphe ve tereddütlerin soru formuna sokularak tekrar kendilerine yöneltilebileceğini, onların kendi peygamberlerinin varlığını ve mucizelerini ancak mütevâtir haberle ispatlayabileceklerini, Müslümanların da kendi peygamberlerinin varlığını ve gösterdiği mucizeyi aynı yolla ispatlama haklarının olduğunu ortaya koymuşlardır.

⁶⁸ Bâkılânî, *age*, s. 188-190

⁶⁹ Bâkılânî, *age*, s. 191

⁷⁰ Bâkılânî, *age*, s. 193

3 İmamet'in Temellendirilmesinde Haberin Kullanılmasına İtiraz

Ehl-i Sünnet ve Mutezile âlimleri nassa/ mütevâtir habere dayanarak imametın nasb ve tayinle olduğunu iddia eden Şia bilginleri ile tartışmışlardır. Onlara göre imamı tayin etmenin iki yolu vardır. İmam ya özgür iradeyle seçilecektir. ya da nass ile belirlenecektir. İmamın nass ile tayin edilmediğini, imamın tayin edilmesinin hür irade ve özgür seçime bağlı olduğunu söyleyen kelamcılar bu konuda Şia'ya karşı deliller ortaya koymuşlardır. Onlara göre bir haberin tevatür derecesine sahip olması ve zaruri bilgi ifade edebilmesi için başta ortada ve sonda bu haberi nakleden ravilerin tevatür sayısına ulaşmış olmaları gerekir. Aksi takdirde bu şartları taşımayan haber zorunlu bilgi gerektirmez ve kendisiyle istidlalde bulunulamaz.

Ehl-i Sünnet ve Mutezile kelamcıları Hz. Ali'nin ve çocuklarının imametinin nass ile belirlendiğini iddia eden kimselerin ilk tabakada tevatür derecesine ulaşmadıklarını belirterek bu konunun habere dayanarak temellendirilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Onlara göre her ne kadar daha sonraki dönemlerde bu sayı yakalanmış olsa da mütevâtir haber için şart koşulan 'her tabakada tevatür gerektirecek sayıda olma' vasfını kaybettiğinden bu türden haberler mütevâtir olarak değerlendirilemezler, dolayısıyla zaruri ve kesin bilgi ifade etmezler. Bu konuda Şia'ya eleştiri yöneltenlerin üzerinde durdukları bir husus da şudur: Şayet Hz. Peygamber Hz. Ali'yi kendisinden sonra imam/halife olarak tayin etmiş olsaydı, bunu ya sahabenin yanında ya da bir topluluğun huzurunda ; "bu benim benden sonraki halifemdir, onu dinleyin ve ona itaat edin" demesi gerekirdi. Ya da bir, iki kişi gibi, haberleri bilgiyi zorunlu kılmayan bazı kimselerin yanında bunu söylemiş olsaydı, onların bunu namaz, oruç ve diğer ibadetler gibi yaymaları gerekecekti. Özellikle de bu iş, imamet gibi geneli ve tek tek fertleri ilgilendiren zorunlu bir farz ise hayli hayli bunun yayılması ve yaygınlaşması gerekirdi. Nitekim Hz. Peygamber'in gazvelere giderken, yerine Abdullah b. Revaha, Amr b. As, Ebu Musa el-Eş'arî, Amr b. Hazm gibi zatlara emir olarak bıraktığı yaygın olarak bilinmektedir. Şayet imamet gibi daha büyük bir şeyi Hz. Peygamber vasiyet etmiş olsaydı bunun daha yaygın ve kesin bir bilgi ile bilinmesi gerekirdi.⁷¹ Bu şekilde kelamcılar Mütevâtir haberin şartlarını dikkate alarak her bir olayın haberle temellendirilmeyeceğini de ortaya koymuşlardır.

⁷¹ Bâkılânî, *age*, s. 442

Sonuç

Hem geçmişe hem de yaşadığımız çağa ilişkin bilgileri elde etmenin en önemli vasıtalarından biri olan haber, insanlık için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Haber bir bilgi elde etme vasıtası olarak farklı disiplinlerin konusu olmuştur. Tarih, hadis, mantık ve kelam bunların en başta gelenleridir. Bu disiplinler haberi kendi amaçları doğrultusunda tanımlayıp kullanmışlardır.

İslam kelimcileri haberi bir bilgi elde etme yöntemi olarak kabul edip, haberin bilgi değerini yadsıyan kesimleri kendi varlıklarını, geçmişlerini, dillerini inkâr eden kimseler olarak nitelendirmişlerdir. Ne var ki geçmişe ve çağımıza ilişkin aktarılan haberlerde doğru ile yalan, gerçek ile yanlış bir arada aktarıldığından diğer bir ifadeyle haberler doğru ve yanlış içlerinde barındırdıklarından haber ile elde edilen bilgiye karşı çıkanlar olmuştur.

Kelamcılar daha çok geçmiş peygamberleri ve onların gösterdikleri mucizeleri tespit etmede haberden yararlanmışlardır. Onlar bu bağlamda haberi bir bilgi elde etme vasıtası olarak görmeyen ve peygamberliği inkâr ettikleri söylenen Berahime ve Sümeniye ekolü taraftarlarıyla tartışmalara girişmişlerdir. Kelamcılar Hz. Muhammed ve onun gösterdiği mucizeleri de haberle tespit etme gayreti içinde olmuşlardır. Bundan dolayı Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğini inkâr eden Hıristiyanlar ve Yahudilerle de zaman zaman polemiklere girmişlerdir..

Kelamcılar haberin bilgi değerini tespit etmek amacıyla öncelikle haberleri iki kategoride değerlendirmişlerdir. Bunlardan birincisini mütevatir haber oluşturur. Tevatürün şartlarını taşımaları durumunda bu tür haberlerle elde edilen bilgiler zaruridir ve kesinlik ifade ederler. Tevatürün şartlarını taşımayan diğer haberler ahad haber olarak kabul edilip zan ifade eden haberler olarak nitelendirilmişlerdir. Bu tür haberlerin itikat gibi kesinlik isteyen konularda kullanılmayacağını, ancak amele taalluk eden konularda sıhhat şartlarını taşımaları durumunda kullanılacaklarını ifade etmişlerdir.

Bu yönüyle kelamcıların haber anlayışı mantıkçıların haber anlayışından farklılık arz eder. Zira mantıkçılar mütevatir haberi kesin bilgiyi elde etmede kullanılan burhanî kıyasın öncülü olarak kullanmalarına ve mütevatir haberin kesin bilgi ifade ettiğini belirtmelerine rağmen bu delile itiraz eden birilerinin olması halinde mütevatir haberin delil olarak kullanılmayacağını ifade etmişlerdir. Yine mantıkçılar toplumda kabul gören kimselerin ve bunlar arasında yer alan peygamberlerin sözlerini makbulat kategorisine dâhil edip zanniyâtın içinde değerlendirmişlerdir. Kelamcılar ise mütevatir haberle elde edilen bilginin kesin bilgi ifade ettiğini ve birilerinin buna karşı çıkmasının onun delil olma özelliğini ortadan kaldırmayacağını

belirtmişlerdir. Onlara göre mucizeyle desteklenmiş kişiden yani peygamberden aktarılan sözler de alelade biri tarafından aktarılan haber gibi değerlendirilemez. Peygamberlerden aktarılan haberler tevatür yoluyla gelen haber hükmünde olup zan değil, yakın ifade eder.

Kelamcıların istidlalde kullandıkları haber ile hadis ilminde ele alınan hadisler arasında da hem kapsam hem de nitelik yönünden farklar vardır. Kapsam yönünden ele alındığında hadis Hz. Peygamber' den (s.v) aktarılan her türlü söz, davranış ve takriri içerirken, haber ise Hz. Peygamber dâhil insanlardan aktarılan sözleri içerir. Bu anlamda haber ile hadis arasında bir umum- husus ilişkisinin olduğundan söz edilebilir. Her hadis aynı zamanda haber iken fakat her haber hadis değildir.

Günümüzde haberin kelam ilmindeki veya itikattaki yeri üzerinde yapılan çalışmalar kelamcılar açısından haberin bu yönü göz önünde bulundurulmadığından hep "mütevâtir haber itikatta delildir, fakat ahad haber itikatta delil değildir", şeklinde dar bir çerçevede tartışılmıştır/ele alınmıştır. Kuşkusuz kelamcılar açısından Hz. Peygamberden aktarılan haberlerin/hadislerin önemi büyüktür. Kelamcılar bu tür hadisleri sem'iyat konularında kullanmışlardır. Fakat bilindiği gibi hadisler, Kur'an-ı kerimle birlikte nakli delilin içinde değerlendirilmiştir. Kelami ekoller açısından nakli delil ise, akli delile oranla fer' konumundadır ve zan ifade eder. Dolayısıyla kelamcıların mütevâtir habere ilişkin ifade ettikleri "mütevâtir haber kesinlik ifade eder ve zorunlu bilgiyi gerektirir." şeklindeki ifadeleri daha çok bir haber hükmünde olan ve aynı zamanda Hz. Peygambere verilen en büyük muciz olan Kur'an- kerimin sübutu ve geçmiş peygamberler ve onların mucizelerinin tespiti ile ilgili haberlerle ilgili olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Seyfuddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (thk. İbrahim el-Acûz), Beyrut, 1985
- Bâkılânî, Muhammed b. Tayyib, *Kitabu Temhidu'l-evâil ve talhisu'd-delâil* (nşr. İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1987
- Bebek, Adil, "İmam Maturidi ve Kadi Abdulcebbar'a Göre Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri" *Kelamda Bilgi Problemi Sempozyumu*, Bursa, 2003
- Basrî, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fi usûli'l-fkh* (thk. Halil el-Meys), Beyrut, 1983
- Cahız, Ebu Osmân Amr b. Bahr, *Resâilu'l-Câhız el-kelebiyye* (thk. Dr. Ali Ebu Muhlim) Beyrut, 1987
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Tarifât*, tsz
- Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâli Abdulmelik, *Kitabu'l-irşad ilâ kavâti'l-edille fi usûli'l-i'tikâd* (thk. Es'ad Temim), Beyrut, 1985
- Cüveynî, Ebu'l-Meâli Abdulmelik, *eş-Şamil fi usûli'd-din* (thk. Abdullah Mahmud-Muahmmmed Ömer) Beyrut, 1999
- Ebu'l-Bekâ, el-Kefevî Eyyub Musa, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ* (neşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî) Beyrut 1413/1993
- El-İsfehânî Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kurân*, İstanbul, 1986
- Et-Tavil, Ahmed Hamid, *Tevâturu'l-Ahbâr*, Beyrut, 1999
- Gündoğar, Hamdi, "Geleneksel Kelam Sürecinde Sünnet-İtikad İlişkisi" *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ, 2004
- Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara, 2004
- Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi* (çev. Murtaza Bedir-Fuat aydın), İstanbul, 2004
- İbn Furek, *Mucerredü makâlâti'l-Eş'ari* (thk. Daniel Gımarret), Beyrut, 1987
- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. V
- İbn Sina, *İşâretler ve Tenbihler* (el-İşârât ve Tenbihât), (çev. Ali Durusoy-Muhittin Macit, Ekrem Demirli), İstanbul, 2005
- İbn Teymiye, Takiyyudin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim, *er-Red ale'l-mantükiyyin*, (thk Rafik el-Acem) Beyrut, 1993
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999

Kâdi Abdulcebbâr, Ahmed el-Hemedâni el-Esedâbâdî, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhidi ve'l-adl* (thk. Mahmud el-Hudayrî- Mahmud Muhammed Kasım), Kahire, 1965, c.XV

Kâdi Abdulcebbâr, Ahmed el-Hemedâni el-Esedâbâdî, *Şerhu'l-usûlu'l-hamse* (tahk. Ahmed b. Hüseyin b. Ebi Haşim), Beyrut, 2001

Kubat, Mehmet, "Kelam İlminin Yeniden İnşasında Hadisin Rolü" *Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ, 2004

Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara, 1993

Maturidi, Ebu Mansur, *Kitabu't- Tehhid Tercümes i* (Çev. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2002

Nesefî, Ebu'l-Muin, *Tabsıratu'l-edille fi usûli'd-din*, (thk. Hüseyin Atay) Ankara, 1993

Şehrezuri, Şemseddin, *Resailu şecereti'l-ilahiyye fi'l-ulumi'l-hakâiki'r-rabbâniyye*, (thk Necip Görgün), İstanbul, 2004

Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1989

Özcan, Hanefî, *Maturidi'de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1998

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsul fi ilmi usûli'l-fikh*, Beyrut, 1988

Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber-i Vahid" *TDİA*, İstanbul, 1996, c. XIV